

Osadnictwo na obszarze gminy Stary Dzierzgoń skupiało się już we wczesnej epoce żelaza, okresie wpływów rzymskich oraz wczesnym średniowieczu. Potwierdzają to przede wszystkim badania, które miały miejsce na „Górze zamkowej” w pobliżu Starego Dzierzgonia. Pozyskane w toku badań zabytki pozwoliły określić użytkowanie miejsca, przerywane doraźnymi cyklami osadniczymi, począwszy od wczesnej epoki żelaza aż do XIII w.

Podczas podboju Pomezanii pruskie grodzisko przekształcone zostało w krzyżacką warownię. Kres jej funkcjonowania położyło najpewniej drugie powstanie pruskie. Najstarsze zapiski mówiące o warowni lub grodzie, a nie o wsi, pochodzą wprawdzie z 1239 r., ale odnoszą się jedynie do grodu, który w Starym Dzierzgoniu funkcjonował znacznie wcześniej niż lokowana w 1312 r. wieś. W dokumencie lokacyjnym wsi Stary Dzierzgoń z 11 kwietnia 1312 r. w opisie granic znajdujemy informację o wzgórzu znajdującym się nad rzeką Dzierzgonką (*aquam Syrgen*). Również dokument lokacyjny Starego Miasta z 3 maja 1312 r. wymienia dwa grodziska, z których pierwsze identyfikować można z grodziskiem w Starym Mieście, drugie zaś z grodziskiem w Starym Dzierzgoniu.

Nazwa wsi pochodzi zatem od nazwy grodu. Jej genezę opisuje krzyżacki kronikarz - Dusburg, który nawiązując do wydarzeń pierwszego powstania pruskiego informuje, jakoby rycerze zakonni pod wodzą mistrza krajowego Henryka von Weida, w noc wigilii Bożego Narodzenia, podstępnie zdobyli „zamek Pomezanów” (*castrum Pomesanorum*), „który położony był wówczas w miejscu, które nazywa się obecnie „Christburgk Antiquum”. Po zdobyciu grodu bracia krzyżacy z uwagi, iż nastąpiło to w noc narodzenia Chrystusa nazwali go *Cristburgk*, co oznacza „zamek Chrystusa” (*castrum Christi*). Podana w *Kronice ziemi pruskiej* etymologia wydaje się być raczej legendarna, a bynajmniej nie powinno się jej łączyć z okresem pierwszego powstania pruskiego, gdyż już w dokumencie z 1239 r. znajdujemy informacje o miejscu zwanym *Kirsberg*, którą odnieść można do grodu w Starym Dzierzgoniu. Jak podaje Dusburg, Krzyżacy utraciwszy niebawem „Stary” Dzierzgoń posadowili się w „Nowym” Dzierzgoniu zapewne w 1248 r. i na niego przenieśli nazwę *Christburgk*. Od tego czasu zauważalne jest już rozróżnienie w stosowaniu nomenklatury wobec „starego” i „nowego” Dzierzgonia, z tym że drugi człon zapisywano jako: *Kirsburg*, *Kirsberg*, *Crisberg*, *Christburgk*. Pierwszy ślad wspomnianego rozróżnienia znajdujemy w tekście traktatu dzierzgońskiego z 1249 r., gdzie Stary Dzierzgoń występuje jako *antiquum Christiborc*, w odróżnieniu od założonego w 1248 r. Dzierzgonia, który określony został tu jako *novum Christiborc*. Jednak do dnia dzisiejszego często myli się jeszcze Stary Dzierzgoń z Dzierzgoniem.

Nie ma jednak stuprocentowej pewności co do istnienia zarówno w 1239, jak i w 1249 r. wsi Stary Dzierzgoń. Najpewniej jednak wzmianki dotyczyły samego grodu oraz znajdującego się w jego pobliżu kościoła, który Prusowie mieli wznieść na mocy postanowień traktatu dzierzgońskiego. Pewne jest jednak, że sama wieś lokowana została na prawie chełmińskim w 1312 r. Wówczas już znajdująca się w jej okolicy warownia nie pełniła żadnej roli militarnej, gdyż jak wspomniano, w opisie granic występuje jedynie jako punkt orientacyjny, nazywany po prostu „grodzisko”.

Odsłaniana dzisiaj tablica odnosi się zatem do sprawdzonej historycznie daty, czyli lokacji wsi Stary Dzierzgoń w 1312 r.